

УДК 94-051(477+438)Рол+025.7/9ІК_НБУВ(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).48-52

Тетяна Якубова,

кандидат історичних наук, науковий співробітник НБУВ,
e-mail: tanya.yakubova@ukr.net

Ярослав Матвійшин,

кандидат фізико-математичних наук (історія науки і техніки),
професор Міжнародної академії Сан-Маріно,
e-mail: matviyishyn_jaroslav@ukr.net

Видатний дослідник польської й української історії Й. Ролле та його книги у фондах НБУВ

У статті розглянуто життєвий шлях і науковий доробок видатного польського письменника, історика та лікаря Йосипа Ролле, діяльність якого пов'язана з Києвом, Яришевим і найтісніше — з Кам'янець-Подільським, де вчений працював медиком, цікавився народною медициною, краєзнавством та етнографією Поділля, написав важливі літературні твори й праці з історії Правобережної України.

Наведено окремі результати досліджень біографії й творчості Й. Ролле, подано їхню оцінку, а також наголошено на значущості праць науковця, зосібна для сучасних козакознавчих студій та історії медицини Поділля.

Здійснено книгознавчий огляд праць Й. Ролле й проаналізовано джерелознавчий матеріал провенієнцій на опублікованих ним книгах, що зберігаються у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі¹ — ВБЗІК) Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІК НБУВ). Виявлено імена власників книг. Надано історико-книгознавчу характеристику окремих праць Й. Ролле та виокремлено в них історичну тематику, пов'язану з Україною.

Ключові слова: Й. Ролле; бібліотечні фонди НБУВ; провенієнції; книжкові знаки; атрибуція

Постановка проблеми. У фондах ВБЗІК ІК НБУВ (так само як і в інших відділах НБУВ) зберігаються окремі твори² видатного дослідника польської та української історії, письменника, доктора медицини Йосипа Антонія Ролле. Документи є складовою частиною зібрання історичної літератури, що зберігається у фонді літератури польською мовою (далі — ФЛПМ) і фонді дореволюційної періодики, проте тривалий час пам'ятки перебували поза науковим обігом книгознавчих досліджень та не дістали належного фахового аналізу. Отже, історико-книгознавчі дослідження праць Й. Ролле, наявних у зазначених фондах, залишаються актуальною проблемою книгознавства, оскільки дають змогу вивчати та атрибутувати їхні провенієнції, а також проаналізувати нові важливі матеріали щодо історії, науки та культури України³.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Книгознавчиня О. Юрчишина в книзі "Лікар

Йосип Ролле — краєзнавець, історик, письменник" зауважила, що його батьки, які мали найбільшу в окрузі приватну бібліотеку⁴, прищепили синові потяг до книг, іноземних мов і музики [1].

Історик Л. Баженов у статті "Регіональна історія України в дослідженнях краківської історичної школи" [2] зазначав, що впродовж 1880-х — на початку 1890-х рр. Й. Ролле нарешті зблизився з варшавською та львівською історичними школами (відійшовши від традиційної краківської) і став у своїх працях визнавати право українського народу на існування, з повагою ставитися до його діячів, реалістичніше описувати життя селянства й критикувати шляхетство, зробивши значний внесок у дослідження історії міст і сіл Поділля та Волині. Водночас слід зазначити, що в ранньому періоді творчості Й. Ролле, через особливості свого походження, був твердо переконаний у "культуртрегерській ролі" Польщі на "східних кресах", надавав власне трактування досліджуванім історичним матеріалам, наприклад, стосовно У. Кармелюка ("Karmianiuk znakomity opryszek podolski od r. 1812 do r. 1835 (Opowieść na aktach urzędowych oparta spisana przez J. Rollego)". В. Jag. Rkp II.6592 (46 арк.)). Зокрема, спочатку Й. Ролле оцінював Б. Хмель-

¹ Далі (переважно в цит. джерелах) введено ще такі скорочення: Кам'янець-Подільський = К.-П., Київ = К., Kraków (Краків) = Кг. (Кр.), Lwów = Lw., Warszawa = W.; Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta = GiS, Nakład Gebethnera i Wolffa = GiW.

² Зокрема, польські та російськомовні часописи, в яких друкувався Й. Ролле.

³ І. Франко визнав цінність творів Ролле "задля того, що в них він використовував численні рукописні та архівні джерела, досі не визискані". Ринда В. Іван Франко та Антоній Ролле. Київські полоністичні студії. 2017. Т. 29. С. 395—402. "Не було там родини, "сімейних записів якої він не переглянув". Świrski W. Ze wspomnień o śp. dr. Antonim J. Arch. Hist. i Filoz. Med. 1930. № 2. Цит. за PSB. XXXI. S. 565—567.

⁴ Згодом Й. Ролле укомплектував власну бібліотеку, скориставшись і колекцією К. Подвисоцького, з якої майже 1000 томів передав Академічній бібліотеці у Львові. Колекція доктора Ролле в Каменець-Подільськом. Археологические известия и заметки. 1897. Т. 2. С. 112.

ницького як "бунтівника" й "кривавого гетьмана", проте згодом змінив позицію й визнав його "державним мужем, вельми освіченим, наділеним величезним дипломатичним талантом", українців — "красивими та гордими як з князів", чия "чудова пісня, краса жінок доводить до шаленства"⁵.

Археологиня й істориня С. Баженова перекрила постать Й. Ролле, замовчуваного⁶ в Радянській Україні: спочатку в дисертації "Юзеф Антоній Ролле в громадському, науковому та просвітницькому житті Правобережної України другої половини XIX століття" (2001), а згодом у монографії "Юзеф Антоні Ролле: життя, діяльність, творчість" [3], наголосивши, що більшість його творів мають чітку українофільську спрямованість, відзначаються об'єктивним викладом подій і містять документальний народознавчий матеріал. Ці чинники безпосередньо вплинули на те, що праці Й. Ролле стали важливим першоджерелом для сучасної української історичної науки та культури.

Лікарську діяльність Й. Ролле висвітлила Г. Герчинська в ґрунтовній розвідці "Józef Rolle (1829—1894)", подавши також цікаві біографічні відомості. "В історичних оповіданнях, — зазначає авторка, — він відтворював барвисте минуле подільських земель, описував цікаві місця, схарактеризував у гумористичних картинах суспільні стосунки та описував персонажів зі знанням психолога. Для Сенкевича <...> він запропонував матеріали для 'Трилогії'. Він писав йому про Володийовського та Богуна, персонажі, котрі в його власних оповіданнях були представлені відповідно до історичної правди" (Herczyńska G. Józef Rolle. Postępy Psychiatrii i Neurologii. 1999. № 3). Ю. Кіяс також стверджував, що Г. Сенкевич використовував праці Й. Ролле (Kijas Ju. Źródła historyczne Pana Wołodujowskiego. Pamiętnik Literacki. 1952. R. 43, z. 3—4. S. 1137). Тому про "історичну творчість цього оповідача з Поділля варто нагадати до сторіччя від дня смерті Г. Сенкевича, бо обидва автори писали про військову боротьбу на Кресах і зверталися до тих самих героїв", хоча й кожен по-своєму (Makarewicz L. Nie tylko "ogniem i mieczem" — w kręgu anegdot Antoniego Józefa Rollego. Radzyński rocznik humanistyczny. 2017. T. 15. S. 221—243).

⁵ Савчук З. С. В. Д. Отамановський (1893—1964) — вчений, педагог, організатор науки. Київ, 2006. С. 113.

⁶ Проте "зацікавлений читач" міг раніше дізнатися про нього з нарисів А. Верби (Український календар. 1970. Варшава, 1969). Проців О. Я. Юзеф Антоній Ролле: лікар, письменник, історик. URL: <https://webcache.googleusercontent.com>. У подальшому викладі йтиметься й про інших дослідників його творчості (Ю. Сіцинський, В. Отамановський тощо).

Ще раніше діяльність Й. Ролле, зосібна як медика, доволі повно репрезентували С. Кеневич в "Польському біографічному словнику"⁷ (далі — PSB) і призабутий історик, лікар під час Першої світової війни та красзнавець В. Отамановський, який, переорієнтувавшись у 1920-х рр. на історію медицини, зробив значний внесок у роллезнавство, тоді майже не відоме в Україні. Зауважуючи, зокрема, про "дуже цікаву працю Ролле, присвячену історії судової медицини на Поділлі та Волині в XVII—XVIII ст." (Спб, 1862), учений констатував, що вона "заснована на вивченні рукописних актових книг з архіву волинського міста Оліки і подільського міста Сатанова (документи не збереглися)".

Складне завдання поставила перед собою О. Чеканська, простеживши динаміку та тенденції розвитку ідей Й. Ролле щодо біологічних, соціальних і суспільних детермінант психіки людини, а також психогієни⁸. У праці розглянуто "спектр теоретико-емпіричних уявлень про біологічні та соціальні детермінанти людської психіки у медико-психологічній спадщині Й. Й. Ролле" (с. 62—69). Авторка, спираючись на позицію лікаря, виснує, що "рівень розвитку психіки людини є результатом впливів не лише біологічного, але і культурно-історичного".

В архіві О. Чоловського (Czołowski; 1865—1944) у Бібліотеці Народовій у Варшаві (далі — BN) зберігається 63 книги та 22 рукописи Й. Ролле. Бібліографічні відомості про останні містить Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej (Т. 5. W., 1966; далі — Katalog rkp BN). Частина рукописної спадщини Й. Ролле зберігається у відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки Краківського університету (далі — В. Jag.) [29]. Документи містять цікаві відомості, пов'язані з лікарською практикою, видавничими справами, суспільною діяльністю та широким діапазоном контактів ученого. Наприклад, піаніст із Варшави О. Міхаловський, уродженець Кам'янця, рекомендував йому лікаря-стоматолога Бернацького, який мав намір оселитися у цьому місті [29, с. 223]. Львівський лікар Ф. Обтулович, у відповідь на лист Й. Ролле, подякував за його доброзичливість [29, с. 225]⁹.

Історичні відомості про Кам'янець-Подільський знаходимо в кількох рукописах Й. Ролле.

⁷ Polski Słownik Biograficzny. T. XXXI. W.—Kr., 1988—1989. XI. S. 564—567.

⁸ Чеканська О. А. Історія становлення психологічної науки на Поділлі (кінець XIX — початок XX століття): монографія. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. 154 с.

⁹ Magowska A. et al. Józef Apolinary Rolle (1830—1894) — między psychiatrią a humanistyką. Acta Medicorum Polonorum. 2014. R. 4. S. 127—138. PSB. T. XX. S. 644—645; T. XXIII. S. 472.

Зосібна: Z zakątka nad Smotryczem. BN. Rkp IV.5664 (б. д., 23 арк.); [Notaty i fragmenty opracowania Antoniego Józefa Rollega do dziejów Kamieńca Podolskiego z 18 wieku; 1892, 86 арк.]. BN. Rkp II.5658, звідки фрагменти опубліковано як вступ до виданого автором Pamiętnika szlachetnych delegatów kamienieckich na sejm 1789 r.; [Artykuły historyczne do dziejów oblężenia i zdobycia Kamieńca przez Turków w 1672 r.; 1891]. BN. Rkp IV.5650 (тут і далі зі згаданого Archiwuma A. Czołowskiego). Katalog rkp BN. S. 259, 262, 264.

Матеріали щодо історії торгівлі на Півдні України, а саме в Херсоні та Одесі, містяться в рукописі¹⁰ "Początki handlu polskiego na Czarnem Morzu: nawigacja po Dniestrze¹¹ jako jego następstwo [1782—1882]". Серед решти рукописів варто звернути увагу на історичний нарис¹² про півторарічне перебування роялістської армії принца Конде на Волині¹³ та документи, присвячені козацьким полковникам С. Мотовидлу й І. Богуну¹⁴, а також подільським шляхтичам (наприклад, кам'янецьким: шляхтичу Я. Д. Хоцімерському, підкоморному С. Маковецькому; війтам: вірменському Г. Малікевичу та "польської юрисдикції" К. Томашевичу; євреям¹⁵, жінкам¹⁶ і міщанам, зокрема тим, хто захищав¹⁷ Кам'янець-Подільський 1672 р. (Katalog rkp BN. S. 259).

Мета статті — надати історичну та книгознавчу інформацію щодо літературних творів і красназвчих праць видатного письменника, дослідника польської та української історії, доктора медицини Й. Ролле, що зберігаються у фондах ВБЗІК ІК НБУВ, а також репрезентувати, крім певних аспектів творчої діяльності, книгознавчі відомості щодо вивчення й атрибуції книжкових знаків на зазначених виданнях.

¹⁰ До нього долучені "Polskie towarzystwo dla handlu wschodniego [у Херсоні]. Nawigacja po Dniestrze w lata 1782—1882", а також "Wiadomości Odessy o okrętach Kompanii Polskiej (Towarzystwo Handlu Czarnomorskiego) pod imieniem Drzewiecki [Józef], Lipkowski i Komp. Jan Jankowski". Odessa, 20.XII.1804. BN. Rkp IV.5657 (Katalog rkp BN, s. 262).

¹¹ Та роль у цьому подільських шляхтичів П. Потоцького й В. Дзедушицького.

¹² Rolle A. Ks Kondusz [Louis Joseph Bourbon prince de Condé] na Wołyniu. BN. Rkp IV.5660 (Arch. A. Czołowskiego). Katalog rkp BN, s. 263.

¹³ Одне з видань: Dr Antoni J. Ks Kondusz. Sylwetki hist. Ser. 9. Krakow: Nakład G. Gebethnera i Spółki, 1893. S. 137—177.

¹⁴ "Pułkownik Iwan Bohum, sylwetka historyczna: Bohum, Ivan Teodorowicz". BN. Rkp IV.5649. (1884, 21 арк., з правками). Пор. Ролле А.-Й. Іван Богун — козацький полковник; пер. з пол. І. Ремішевської; упоряд. Д. Ващук, В. Кононенко. К.; К.-П., 2012. 191, [24] с. (І вид. — 2006; вид-во "Медобори").

¹⁵ "Żydzi na kresach". BN. Rkp. II.5666. 16 арк. Katalog rkp BN. S. 265.

¹⁶ Наприклад, Krystyna Jeziorkowska (Wołodujowska); Matrona polska [Izabella Humiecka]; Zuzanna z Komorowskich Wołodujowska; Generałowa podolska Świętosława Potocka. Там само.

¹⁷ Udział mieszczan i pospółstwa w obronie Kamieńca (1672); Kobiety w oblężonym przez Turków Kamieńcu (1672). Пор. у Sylwetki hist. Ser. 9. Kraków, 1893. S. 117—133.

Виклад основного матеріалу дослідження. Йосип¹⁸ Антоній Ролле (Йосип Йосипович; Юзеф Антоній; пол. Józef Antoni або Józef Apolinary Rolle; псевд. Dr. Antoni J.) — досвідчений лікар-психіатр і невропатолог, доктор медицини, визначний дослідник та популяризатор польської й української історії, українознавець, археограф, етнограф¹⁹, природодослідник²⁰, географ²¹ і краєзнавець²² Поділля, письменник, бібліограф²³ та видавець²⁴, дослідник книговидавництва²⁵, історик медицини²⁶; член лікарських товариств Києва, Парижа, Варшави, Вільнюса, Подільської й Краківської²⁷ академій (1863), Товариства Київських лікарів (1864), Подільського єпархіального історико-ста-

¹⁸ При хрещенні в костелі хлопчик отримав потрібне ім'я Юзеф-Антоній-Аполінарій. Згодом друкувався під різними псевдонімами та криптонімами, про які можна скласти уяву з допису: Kieniewicz S. Rolle Józef Apolinary (znany w literaturze pod imionami Józef Antoni), ps.: Dr Antoni J., Dr A. J., Adscriptus, Antoni J., Dr Antoni, Józef z Henrykówki, Pirozko Fulgenciusz. PSB. XXXI. С. 564. Ринда В. Цит. тв. С. 596.

¹⁹ Олійник І. Юзеф Антоній (Йосип Йосипович) Ролле як етнограф Поділля. Народна культура Поділля в контексті національного виховання. Вінниця, 2004. С. 322—335.

²⁰ Окрім того, що Й. Ролле вивчав природознавство у Відні, він брав активну участь в організації та діяльності Товариства подільських лікарів, що керувалося природознавчою Програмою медикотопографічного спостереження Поділля. Таранова Н. Б. Йосип Йосипович Ролле — природодослідник Поділля. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Географія. 2013. № 2. С. 15—22. У гімназійних лекціях розглядав вплив навколишньої природи (та гігієни) на організм людини, зокрема атмосферного тиску, повітря, світла, клімату, атмосферних опадів тощо.

²¹ Автор праць про А. Міцкевича, бібліотекар Краківської академії Ю. Калленбах — уродженець Кам'яця, де в молоді роки в домі Й. Ролле прищепив потяг до історії та літератури, — у листі до нього від 2.07.1887 цікавився станом його "географії Кам'янецького повіту", нагадував про можливість її "надрукувати окремо" академією (а 200 примірників — автору) та просив передати текст восени "через своїх синів" [29, с. 147]. PSB. XI. С. 491—493. Й. Ролле листувався з професором географії у Львівському університеті, ботаніком і мандрівником А. Реманом [29, с. 273]. Magowska A. Цит. тв. С. 135.

²² Прокопчук В. С. Перший з красназвців Поділля. Подільські вісті. 16.XI.1992; Гальчак С. Краєзнавці Вінниччини. Вінниця: Книга-Вега, 2005. С. 163—164; Баженова С. Перший з красназвців Поділля. Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2015 р. Хмельницький, 2014. С. 137—140.

²³ У 1879—1881 рр. Й. Ролле видав у Кракові двотомовий каталог "Polonica. Materiały do dziejów Polski w pismach rosyjskich (1700—1862)" (т. с. у Rozpr. AU. Wyd. Hist. Filoz. 1879—1881, де подано майже 2500 назв, переважно XVIII ст., іноді з полемічними уточненнями укладача. Ця праця, відзначена вже 1879 р. польським Історико-літературним товариством у Парижі, не втратила значущості й для сучасних дослідників.

²⁴ Й. Ролле, наприклад, видав "Księgę pamiątniczą majora A. Ptaszyńskiego 1769—1793" (Kr., 1881) та доволі дотепний "Opis podróży kijowskiej odbytej w 1840 roku. Z rękop. wyd. Ant. J." Станіслава Холоневського; Lw., 1886. [4]. 155 с.

²⁵ Його нариси "Drukarnie i styczarnia w Berdyczowie" (Rocznik dla archeologów, numizmatyków i bibliografów Polskich: rok 1871. Kr. 1874. S. 14—26) та "Drukarnie na kresach multanskich" (Ib.: rok 1870. Kr. 1873. S. 15—28), "стали базовими для вивчення книговидавничої справи у Правобережній Україні" (В. Отамановський).

²⁶ Мазурик С. В. Йосиф Ролле — видатний лікар і історик медицини Поділля. Наук.-практ. конф. "Культура України і слов'янський світ". Ч. II. К.; К.-П., 1992. С. 84—86.

²⁷ Точніше Komisji historycznej Akademii Umiejętności.

тистичного комітету (1866), почесний член Познанського товариства друзів науки (Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1882) [1—4].

Й. Ролле народився 20 (26) вересня 1830 р. на хуторі Генрихівка (нині — с. Роля Шаргородського р-ну Вінницької обл.). Походив зі спольщеної родини на Поділлі, що мала коріння французьке по батьковій лінії та вірменське²⁸ — по материнській. Батько, Юзеф Ролле, закінчив гімназію та університет у Львові, студіював природознавство у Віденському університеті, але через матеріальні нестатки перервав навчання й влаштувався секретарем князя М. Радзивілла²⁹. Від 1818 р. служив управителем маєтку князя Г. Любомирського, зібрав приватну бібліотеку. Саме батько навчив хлопця французької мови й прищепив йому любов до книги, а мати, освічена шляхтянка, навернула до релігії, музики, народних пісень, польської мови та літератури. Після навчання в Немирівській, Вінницькій, Білоцерківській і Київській гімназіях від 1850 р. юнак студіював медицину в Київському університеті. Уже на I курсі долучився до об'єднання польського земляцтва, в якому завідував бібліотекою, брав участь у "ходіннях у народ", що мали за мету вивчення народного побуту та збирання сільського фольклору, але тримався осторонь політики. На III курсі опинився на три місяці серед божевільних, а на останньому, одночасно з навчанням, майже рік працював фельдшером у київських шпиталях, лікуючи душевнохворих. Ці чинники суттєво вплинули на вибір дисертаційної теми та майбутньої професії: закінчивши 1855 р. навчання з відзнакою, Й. Ролле, за протекцією приятеля батька, подільського маршалка Я. Сулятицького, працював лікарем у містечку Яришеві (нині — село Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.), надаючи допомогу всім без винятку пацієнтам, а бідним — безоплатно.

Щоб опанувати нові методи в медицині, 1858 р. Й. Ролле скористав нагодою пів року супроводжувати хворого шляхтича в Саксонію, де суттєво поглибив знання з новітньої психіатрії у лікарні в Зонненштейні, що поблизу Дрездена, а також у кількох інших німецьких закладах. Результатом стала праця 1863—1864 рр. "Choroby umysłowe. Notatki z podróży, odbytej w 1858 roku", першу частину якої присвячено історії психіатрії та статистиці, а другу — загальній патології

²⁸ Й. Ролле подав важливу інформацію щодо вірменів Поділля, зокрема "переконаливо описав роль вірмен у суспільному та політичному житті Кам'яня XVIII ст.". Мінасян А. Польсько-вірменські лікарі 16—19 століть. Зангак-97, 2001. С. 49. Три нариси ("Доля пограничного міста", "Під хрестом", "Чернець") з "Подільських замків на пограниччі Молдови" (1880) перекладено й видано вірменською мовою (Баку, 1903).

²⁹ Будзей О. Роль Ролле: батько чи дід? URL: https://kampod.at.ua/publ/znakhidki_vid_o_budzeja/personaliji/rol_rolle_batko_chi_did.

психічних захворювань. Не всі погодилися з думкою автора про те, що до кінця XIX ст. психіатрії не існувало, а також з тим, що під час класифікації хвороб він надав перевагу Ф. Пінелю, оминаючи новіших авторів.

Повернувшись, Й. Ролле одружився з Ідалією, дочкою адвоката Защинського, від якої мав 5 синів і 2 доньки. Слід зауважити, що син Казимір (1864—1919) став журналістом, працюючи в газетах "Kurier Polski" та "Kurier Poganny", Міхал (Михайло; 1865—1932) — письменником і дослідником історії та культури Волині й Поділля, а Кароль (1871—1954) — інженером та політиком [3]. Михайло, який від 1902 р. був секретарем "Літературно-мистецького кола" у Львові, успадкував великий архів батька, що прислужився йому до написання монографії про гімназію та лицей у Кременці ("Ateny Wołyńskie: szkic z dziejów oświaty w Polsce", Lw. : GiS, 1898 та серія популярно-історичних нарисів, зокрема "З минулих століть" (1908), "Tadeusz Czacki i Krzemieniec" (Львів, 1913), "In illo tempore" (1914), "Ремінним дишелем" (1914). Кароль навчався на хімічному факультеті Львівської політехніки (1889—1894), а оселившись 1899 р. у Подгуже (Podgórze; Josefstadt, a від 4.07.1915 — XXII дільниця Кракова), від 1900 р. керував новоствореною школою кераміки та редагував "Przegląd Ceramiczny"; від 1945 р. співпрацював із PSB. У 1916—1933 рр. був депутатом Краківської міської ради, а впродовж 1928—1938 — сенатором Республіки Польща.

У 1860 р., супроводжуючи на лікування до Парижа подільського поміщика Ярошинського, Й. Ролле ознайомився з роботою місцевих психіатричних клінік, слухав лекції в Сорбонні, зокрема з психіатрії та дерматології, навіть у славнозвісного Ж.-М. Шарко, засновника сучасної неврології, учителя З. Фрейда; студіював найновішу фахову літературу, готовив докторську франкомовну дисертацію на тему "Психічні захворювання"³⁰.

³⁰ Згодом її текст у перекладі автора російською вийшов окремою книгою: Ролле И. И. Психические заболевания. СПб, 1863. 280 с. У 1872 р. Й. Ролле висвітлив у краківському "Przeglądzie Lekarskim" (PL) досвід із власної приватної практики, нагадавши про судово-медичні справи, в яких думку експерта-психіатра з різних причин не було враховано. Спостереження над спадковістю психічних захворювань він виклав у праці "Про спадковість божевілля" ("O dziedziczności obłąkania"), репрезентованій на з'їзді лікарів у Львові 1888 р. і опублікованій у PL (1888—1889) та окремою книгою (1889). "Це велике дослідження, зроблене за зразком класичних творів Чезаро Ломброзо, Теодолія Рібо та Річарда Краффта-Ебінга (Lombroso, Ribot, Krafft-Ebing)". Праця стала результатом 30-річної роботи, зокрема аналізу документів майже 100 "сімейних гілок". PSB, 567. Якщо до цього додати, що у Кам'янці впродовж багатьох років Й. Ролле керував лікарнею для божевільних, то виглядає дивним факт, що про нього забули автори історії психіатрії в ПІ: Bilikiewicz, Tadeusz; Gallus, Jan. Psychiatria polska na tle dziejowym. Warszawa, 1962.

Ідеї молодого вченого привернули увагу фахівців, зосібна начальства Варшавської головної школи, котре запропонувало йому очолити там кафедру психіатрії, однак "через любов до рідного краю", він повернувся до Кам'янця на посаду лікаря-психіатра в місцевому шпиталі (1861). Одночасно читав лекції³¹ в духовній семінарії, не полишаючи літературної та наукової творчості, вів активну суспільно-громадську діяльність, підтримував контакти з бібліотеками, книголюбамі й шанувальниками його творчості³² [29]. У 1880-х рр. виконував обов'язки лікаря-інспектора цукрових заводів Подільської губернії.

Лікаря Ролле вважають одним із фундаторів в Україні соціальної гігієни³³ та історії медицини як науки³⁴, досвідченим дослідником і популяризатором народної медицини³⁵, топографії та лікарської статистики³⁶ Поділля. Низку праць він присвятив медико-топографічному та гігієнічному описові й санітарному стану Подільської губернії³⁷, в яких неодноразово наполягав на тому, що важливою умовою громадського здоров'я є регулярний медичний огляд працівників.

Й. Ролле був одним з організаторів³⁸ Товариства подільських лікарів (1859, із бібліотекою³⁹), незмінним секретарем якого став 1861 р. Завдяки зусиллям Товариства в Кам'янці було створено Ботанічний і Мінералогічний музеї, у Петербурзі виходив часопис "Rozmaitości Lekarskie", а у Варшаві видано "Materiały do topografii i statystyki lekarskiej i higieny Podola"⁴⁰ (1860—1865). Однак наприкінці лютого 1865 р. об'єднання припинило діяльність. Його президента О. Кремера вислали за кордон, а над Й. Ролле встановили поліцейський нагляд. Водночас учений продовжував суспільно-громадську⁴¹ та медико-превентивну діяльність, ініціював створення Подільського товариства людинолюбства (1884), першого на Поділлі медико-краєзнавчого музею⁴², безоплатної лікарні для бідних, курсів акушерок і пункту щеплення від віспи, виступав проти проституції⁴³, запровадив водолікування й трудотерапію (terapię zajęciową), скасувавши традиційні зв'язування та обливання хворих холодною водою (PSB. XXXI, 565—566).

(Далі буде)

Надійшла до редакції 15 лютого 2022 року

³¹ Ролле И. И. Популярная гигиена: курс лекций, прочитанных в православной духовной семинарии. Подольские епархиальные ведомости (далі — ПодЕВ). 1879. № 10—20. Окр. вид. К.-П. : Под. губ. стат. комитет, 1880. 60 с.

³² Графиня Теофілія Дзялінська (Działyńska) з Коморовських, наприклад, запрошувала (8.10.1887) Й. Ролле у Троянів ознайомитися з архівом колишніх власників кількох сіл і маєтностей на Бердичівщині (Trojanowa, Woroniczach i Działyńskich). В. Jag. Rkp. 7829 IV. S. 78 [29, с. 147].

³³ Низку матеріалів із гігієни оприлюднено в "Пр. Т-ва подільських лікарів" (1864) і в "Пр. Поділ. губ. статист. Комітету" (Гігієнічні нариси Подільської губернії. 1869. Т. I. С. 1—64; Пор. Нариси гігієни Подільської губернії. Пам'ятна книжка Подільської губернії за 1866 р.), а 1865 р. у Варшаві вийшла його брошура "Гігієна і санітарія Кам'янця і Кам'янецьчини в 50—60-ті рр. XIX ст.". Й. Ролле "глибоко проаналізував стан захворюваності серед робітників цукроварень, викрив її соціально-економічні причини й запропонував підприємцям під гаслом "більше чистого повітря, світла, якісної їжі і відпочинку" поліпшити умови проживання, харчування й праці на виробництві, зменшити тривалість надмірного (12—14 год.) робочого дня" [3].

³⁴ На основі джерел із монастирських, церковних і приватних архівів Й. Ролле 1872 р. подав огляд епідемій та ендемічних захворювань на Поділлі від XV ст. [1]. Rolle J. Szpitale, służba zdrowia, choroby panujące na gminie w dawnym Województwie Podolskiem od początku XV wieku. Dwytygodnik higieny publicznej krajowej (Kr.). 1872. N 10; Ролле И. И. О тифозной эпидемии в г. Каменце в феврале 1882 г. К.-П., 1883.

³⁵ У праці про медико-санітарний стан Могилівського повіту вчений виокремив "історичне значення української народної медицини для народних мас і називав її 'великою і найдавнішою у світі школою'". Робак І. Ю., Савчук З. С. С. 140.

³⁶ Ролле И. И., Демяненко А. П. Статистические описания Подольской губернии. К.—П., 1866. 65 с. У "Пр. Варшавського т-ва лікарів" з'явився його "Нарис гігієни Поділля на тлі статистики" (1863; окр. вид. — 1864). Й. Ролле опублікував першу статистику психічних захворювань у Європі. Magowska A. Цит. тв. С. 131.

³⁷ Наприклад, "Матеріали для медико-топографічного та гігієнічного опису Подільської губернії" (1865, 82 с.).

³⁸ Разом з університетським колегою А. Баранецьким (Baraniecki; 1828—1891) і співавтором, кам'янецьким гімназійним лікарем О. Кремером (1813—1880).

³⁹ "За кількістю та якістю медичної, природознавчої і краєзнавчої літератури вона тоді була найбільшою в губернії і фактично стала першою серйозною спробою заснування публічної бібліотеки в Кам'янці-Подільському і на Поділлі загалом". Таранова Н. Цит. тв. На час її перевезення до Києва (1865), у ній налічувалося 3526 томів, значна частина яких походила з приватної колекції Й. Ролле. Проців О. Я. Цит. тв.

⁴⁰ Пор.: Kremer A. Rolle J. Materiały do topografii i statystyki lekarskiej Podola. TL. 1864.

⁴¹ Й. Ролле, наприклад, разом з Є. Сіцінським, М. Яворовським та іншими діячами, активно протестував проти вивезення старовинних пам'яток із Поділля.

⁴² У 1865 р. у фондах 11 відділів Музею налічувалося 5040 експонатів (зосібна, діюча електрична машина в техвідділі, стародруки та старожитності). Таранова Н. Цит. тв.

⁴³ Зокрема, в історико-юридичному нарисі Ролле Й. Й. Проституція в містах Подільської губернії. Архів судової медицини. СПб., 1884. С. 102—132.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 73 пр. Зам. 40.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html